

Г. О. Матковська,

Національний технічний університет України «КПІ», м. Київ

ДИНАМІЗАЦІЯ КОНСТРУКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ

Стаття присвячена дослідженню конструктивної організації тексту й факторам, що актуалізують його динамічність. У роботі наведені підходи до визначення терміну «текст» і виокремлення його структурних одиниць дослідження. Систематизовано й охарактеризовано структурні елементи, які утворюють конструктивний рівень організації тексту. Суттєву увагу приділено механізмам реалізації текстової єдності – когезії, ретроспекції та проспекції. У науковій праці представлений аналіз мовних засобів, які забезпечують текстовий континуум.

Ключові слова: текст, структура тексту, конструктивна організація тексту, динамізація, когезія, ретроспекція, проспекція, єдність.

Статья посвящена исследованию конструктивной организации текста и факторам, актуализирующим его динамичность. В работе приведены подходы к определению термина «текст» и выделения его структурных единиц исследования. Были систематизированы и охарактеризованы структурные элементы, образующие конструктивный уровень организации текста. Существенное внимание уделено механизмам реализации целостности текста – когезии, ретроспекции и проспекции. В научной работе представлен анализ языковых средств, обеспечивающих текстовый континуум.

Ключевые слова: текст, структура текста, конструктивная организация текста, когезия, ретроспекция, проспекция, целостность.

The article deals with the investigation of the constructive text organizing patterns and the factors actualizing its dynamics. The approaches towards the definition of text and identifying its structural elements under study have been envisaged in the paper. The structural elements comprising the constructive text organizing patterns have been systematized and characterized. Great attention has been driven to the mechanisms providing textual integrity, i.e. cohesion, retrospection and prospection. The language means aimed at establishing textual contiguity have been analyzed in the research paper.

Key words: text, text structure, constructive text organizing patterns, cohesion, retrospection, prospection, integrity.

Дослідження тексту посідає чільне місце у сучасних лінгвістичних студіях. Проблема вивчення його структури є однією із найсуттєвіших у царинах текстології, стилістики й герменевтики, оскільки саме система конструктивних елементів тексту й мережа зв'язків між ними сприяють систематизації інформативного наповнення, забезпечують динамічність розвитку сюжетних ліній твору, відіграють важливу роль у реалізації авторської інтенції і прагматичної установки повідомлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структурі тексту присвятили свої наукові праці багато дослідників. Фундаментальними у зазначеній сфері є роботи Л.В. Щерби (1957), В.В. Виноградова (1980) й Ю.Н. Тынянова (1993), що присвячені структурним особливостям художніх текстів. Всебічні дослідження тексту як лінгвістичного явища представлені у працях І.Р. Гальперіна (1981), Н.С. Болотнової (1992) і Н.В. Панченко (2010).

Метою статті є дослідження елементів конструктивної організації тексту й особливостей їхнього поєднання, які забезпечують його динамізацію. Досягнення мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- дати визначення поняттю тексту;
- дослідити підходи до виокремлення структурних одиниць дослідження тексту;
- розглянути особливості організації тексту на конструктивному рівні;
- охарактеризувати мовні засоби актуалізації текстової єдності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Текст як об'єкт міждисциплінарних досліджень має комплексну природу, його розглядають як 1) знак (складний знак або знакова послідовність) з точки зору його структурних, змістових й функціональних (комунікативних, і прагматичних) особливостей, парадигматичних і синтагматичних відношень; 2) динамічну одиницю текстотворення і його розуміння; 3) компонент культури, засіб міжкультурної комунікації; 4) психо- й соціокультурне явище; 5) комплексний міждисциплінарний об'єкт, який з'явився на межі лінгвістичних, філософських, психологічних і культурологічних концепцій [4, с. 14]. Наприклад, в межах комунікативного підходу Н.В. Панченко пропонує визначати текст як комунікативно напрямлений і прагматично значущий складний знак лінгвістичної природи, що представляє учасників комунікативного акту у текстовій особистості Номо Loquens (людина, що говорить), йому притаманні ознаки евокативності й ситуативності; механізми існування тексту засновані на його здатності до комунікативної трансформації [4, с. 23].

І. Р. Гальперін дає визначення поняття тексту як результат процесу мовленнєвої творчості, якому притаманні такі риси як завершеність, об'єктивована у формі письмового документу, літературно опрацьована відповідно до типу цього документу, твір, що складається із назви (заголовка) й ряду особливих одиниць (надфразових єдностей), які об'єднуються завдяки різним типам лексичних, граматичних, логічних, стилістичних зв'язків; текст також характеризується наявністю комунікативної мети і прагматичної установки [3, с. 18].

Під час вивчення структури тексту, дослідники користуються принципом ієрархічності й виокремлюють у ньому різні рівні (наприклад, композиційний, стилістичний, образний та інші). Парадигматична ієрархічність полягає у виокремленні рівнів організації тексту й одиниць, що їх утворюють. Тут розрізняють фонетичний, морфологічний, лексичний і синтаксичний рівні. Але, за словами Н. В. Панченко, така структурна схема ні-

вельно особливу природу тексту й ототожнює його з мовленням [4, с. 50]. Дослідниця стверджує, що між рівнями мовної системи й тексту не може бути повної відповідності. Для прикладу, Л.В. Щерба наполягав на наявності суперсегментного рівня структури тексту, що охоплював ритмічний, ритмо-мелодійний і метро-ритмічний підрівні [6, с. 35–37].

У сучасних текстологічних дослідженнях переважає комплексний підхід до визначення структурної організації тексту. Так, Н.С. Болотнова виокремила два аспекти організації тексту: лінгвістичний та екстра-лінгвістичний (мовний і позамовний). Згідно з цими аспектами вона розрізняє два універсальні рівні тексту – інформаційно-смысловий і прагматичний. До лінгвістичного аспекту належать фонетичний, морфологічний, лексичний, синтаксичний підрівні в межах інформаційно-смыслового рівня і експресивно-стилістичний і функціонально-стилістичний підрівні, що входять до прагматичного рівня. Екстралінгвістичний аспект тексту характеризується тим, що формується у свідомості суб'єкта, який творить текст, у процесі втілення замислу – теми, ідеї, образи, матеріал дійсності, емоції тощо [1, с. 29]. Отже, предметно-логічний, тематичний і сюжетно-композиційний підрівні належать до інформаційно-смыслового рівня, а емоційний, образний та ідейний – до прагматичного.

Текст як комплексне явище може бути представлений у вигляді 3-рівневої системи, шаблі якої перетинаються, доповнюють один одного, проте виконують різні функції та актуалізуються різними мовними засобами. Н. В. Панченко пропонує розрізняти три рівні організації тексту: 1) конструктивний, 2) семантичний і 3) комунікативно-прагматичний [4]. Структурна організація тексту закладена на рівні конструктивної організації тексту, в основі якої лежить поняття динамічності.

За словами дослідника Ю.Н. Тинянова, твір – це динамічне цілісне утворення, конструктивні елементи якого перебувають у постійній взаємодії між собою [5, с. 204]. У результаті цієї взаємодії частина композиційно-структурних елементів актуалізуються і виконують домінуючу функцію у тексті, інші ж елементи відіграють допоміжну роль у формуванні динамічної текстової єдності. Лінгвіст В.В. Виноградов зазначив, що динамічна композиційно-мовленнєва структура тексту існує як сфера схрещення, перетворення і структурного об'єднання композиційно-мовленнєвих форм, тоді як композиційно-мовленнєва структура тексту утворює динамічну систему розгортання і взаємодії своїх елементів [2, с. 82].

Дослідження конструктивної організації тексту засновані на його дискретності – здатності бути поділим на окремі структурно-семантичні елементи. Існує ряд ознак, на основі яких дослідники намагаються виокремити конструктивну одиницю тексту, до них належать графічна й інтонаційна відокремленість, інформативна цілісність тощо. В контексті текстологічних студій науковці пропонують такі терміни як «надфразова єдність» (О.С. Ахманова, І.Р. Гальперін), абзац, складне синтаксичне ціле (О.М. Пешковський), компонент тексту (І.А. Фігуровський), прозаїчна строфа (Г.Я. Солганик), синтаксичний комплекс (А.І. Овсяннікова), монологічне висловлювання, комунікативний блок тощо. На думку Н.В. Панченко, найбільш доцільно використовувати термін складне синтаксичне ціле, оскільки цьому структурному компоненту притаманні мінімальна смислова, інформативна й конструктивна завершеність, але він не має властивостей тексту загалом, зокрема він не є комунікативним [4, с. 57–58].

Дослідженням структурної організації текстів активно займався філолог І.Р. Гальперін. Він запропонував виокремлювати конструктивні компоненти творів на основі об'ємно-прагматичного й контекстно-варіативного фрагментування (членування). Дослідник зазначає, що метою об'ємно-прагматичного поділу тексту на фрагменти є з одного боку полегшення сприйняття інформації, закодованої у тексті, читачем, а з іншого боку він надає автору повідомлення змогу встановити темпорально-локативні, образні, логічні та інші зв'язки між текстовими конструктивними компонентами [3, с. 57]. Тобто, в результаті цього виду членування масив текстової інформації поділяють на теми, частини, розділи, абзаци, надфразові єдності – графічно відокремлені фрагменти, що пов'язані між собою різними типами зв'язків і утворюють комунікативну єдність. Контекстно-варіативний тип членування пов'язаний із презентацією текстової інформації з різних суб'єктних позицій (композиційних точок зору). У цьому типі поділу змістово-фактуальна й змістово-концептуальна типи інформації фіксуються у різноманітних композиційно-мовленнєвих й архітектоніко-мовленнєвих формах, таких як монолог і діалог; опис, розповідь і роздум; повідомлення та примітки [3, с. 52]. Чергування у тексті різних типів композиційних і архітектонічних форм активізує сприйняття інформації читачем і визначається авторською інтенцією.

Оскільки текст у лінгвістичних дослідженнях представлений як інформаційна, функціональна та структурна єдність, однією із його головних конструктивних властивостей є зв'язність, яку протиставляють дискретності. Розрізняють локальний і глобальний типи зв'язності. Локальна зв'язність – це поєднання лінійних послідовностей, тоді як глобальна зв'язність – це забезпечення єдності тексту як смислового цілого [4, с. 59]. Текстова цілісність втілюється за допомогою мовних засобів когезії, ретроспекції і проспекції.

Зв'язність тексту актуалізується за допомогою різних форм когезії, тобто особливих видів зв'язків, що забезпечують текстовий континуум – логічну, темпоральну й просторову послідовність і взаємопов'язаність повідомлень у тексті. Існують різні принципи систематизації засобів досягнення когезії. Наприклад, у залежності від того, до якого мовного рівня належать елементи, що повторюються, розрізняють фонетичну, морфемну, морфологічну (граматичну), лексичну й синтаксичну когезії. Зв'язність реалізується за допомогою фігур повтору: анафори, епіфори, епанафори, синтаксичного паралелізму, хіазму тощо.

Повтори у тексті можуть реалізуватися не лише за рахунок формальної тотожності одиниць, що повторюються. Когезію також забезпечують текстові елементи, які змістовно тотожними. До стилістичних фігур змістового повтору належать синонімічний, антонімічний, гіпонімічний, омонімічний і патронімічний повтори, перифраз й асоціативний повтор. Асоціативний тип когезії притаманний переважно художнім текстам,

він актуалізується на основі конотативних значень лексичних одиниць. Асоціативні форми когезії можуть виходити за рамки тексту, в цьому випадку вони виконують функцію сигналів інтертексту.

І. Р. Гальперін пропонує розрізняти також образну когезію – засіб досягнення текстової єдності, який у поєднанні із засобами асоціативної когезії викликає уявлення про чуттєве сприйняття об'єктів дійсності [3, с. 80]. Засобом актуалізації цього типу когезії є розгорнута метафора. Дослідник також виокремлює композиційно-структурний тип когезії – це форми, які порушують послідовність і логічну організацію тексту за допомогою різноманітних авторських відступів, пояснень, ремарок, вставних епізодів, які не пов'язані безпосередньо з темою твору.

Зв'язність тексту реалізується також завдяки проспекції та ретроспекції, які мають імпліцитний прояв у ньому. Так, ретроспекція заснована на здатності пам'яті читача утримувати попередню інформацію і поєднувати її з наступними інформативними фрагментами тексту. Вона покликана актуалізувати окремі частини тексту, а також дає можливість переосмислити відому інформацію у новому контексті [4, с. 60]. Проспекція – це конструктивний прийом актуалізації зв'язності тексту, за допомогою якого реципієнт отримує попередню інформацію про те, що передуватиме у тексті. Категорії ретроспекції і проспекції реалізуються за допомогою різних типів повторів і дейктичних елементів.

Висновки. У сучасних лінгвістичних дослідженнях текст представлений як комплексне структурно-семантичне ціле, якому притаманні такі характеристики як динамічність, єдність, дискретність, інформативність тощо. Організація тексту реалізується на конструктивному, семантичному й комунікативно-прагматичному рівнях. Конструктивний рівень організації тексту охоплює композиційно-мовленнєві й архітектоніко-мовленнєві форми, як структурні елементи тексту, й мережу зв'язків, що об'єднують їх і забезпечують динамічність розгортання сюжету твору. Зв'язки, які забезпечують текстову єдність, утворюються за допомогою прийомів когезії, ретроспекції та проспекції. Вони актуалізується за допомогою різних типів повторів і дейктичних елементів.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому плануємо дослідити організацію тексту на семантичному й комунікативно-прагматичному рівнях і розглянути зв'язки, що виникають між різними рівнями з метою утворення текстової єдності. Також планується охарактеризувати мовні засоби актуалізації семантичного й комунікативно-прагматичного шаблів тексту.

Література:

1. Болотнова Н. С. Художественный текст в коммуникативном аспекте и комплексный анализ единиц лексического уровня / Н. С. Болотнова. – Томск : Изд-во Томского университета, 1992. – 312 с.
2. Виноградов В. В. О языке художественной прозы : Избранные труды / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
4. Панченко Н. В. Теория текста: учебное пособие / Н. В. Панченко, И. Ю. Качесова, Л. М. Комиссарова и др. – М. : Флинта, Наука, 2010. – 132 с.
5. Тынянов Ю. Н. Вопрос о Тютчеве / Ю. Н. Тынянов. Литературный факт. – М., 1993. – С. 200–214.
6. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1957. – 188 с.